

PAPISTVÁN

Tarzan, magyar király

Esszé a posztmodern kvízeről

A tudás önmagában véve nem elégséges szórakozás. Régebbi felismerés ez, és nem is az enyém, nekem csak úgy eszembe jutott, amikor láttam, nem a tévéközvetítést magát, hanem az interneten futótűzként terjedő részletet a *Maradj talpon!* kvízműsorból, amelyben a fiatal játékosnak egy háromszáz évvel ezelőtt született magyar uralkodó nevét kellett kitalálnia, és néhány betű – egy T, egy R és egy Z – is meg volt adva a megoldáshoz. Az általános műveltséggel bírók számára kézenfekvő a Mária Terézia név, csak hogy a fiatalember a rendelkezésére álló húsz másodperc alatt nem tudta kitalálni a helyes választ, sőt, azt találta kirakni a meglévő betűk alapján, hogy Tarzan... Mintha már egyáltalán nem is lenne kínos egy ekkora mellélövés, pusztán csak szórakozom rajta, mert a műveltséghez való viszonyulásunk változásának, lényegében egy paradigmaváltásnak apró, vicces, de nagyon is árulkodó jelét ismerem fel benne.

A változás először is abban mutatkozik meg, hogy régebben a televízióban be sem játszottak volna egy ilyen jelenetet, hiszen a magyar (de gondolom, bármelyik nép) panteon nagy alakjait a majomemberrel összetéveszteni felért egy szentségtöréssel, és aki ilyen durva tévedésre képes volt, az még csak a közelébe sem juthatott volna egy televíziós kvízjátéknak, nemhogy még adásba is kerüljön. Csak hogy időközben a tudás alapú modern kor helyét átvette a posztmodern, amelyben már nem a tudás, hanem a tájékozottság, a naprakészség és az információfelhasználás képessége lett mérvadó. A mai kulturális közegben, amely valamivel korábban a tévének, a jelenben pedig legfőképpen az internetnek köszönhetően rendkívüli módon kitágult, sokkal inkább jelen van Tarzan, mint Mária Terézia. Hogy ez a két alak ugyanabban a történetben bukkan fel, az nem pusztán e parttalanná vált kulturális közegnek tulajdonítható, de

PAPISTVÁN (1977, Nagyvárad) újságíró. A Nagyváradi Állami Egyetemen szerzett politológusi diplomát, mesteri képzésen a PKE Filozófia és művészet a nyilvános térben szakán vett részt. Egy évig tanárként dolgozott. Román nyelvre fordította Déry Tibor Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról című regényét. Több mint egy évtizede a Bihari Napló újságírója, 2007 óta blogger is.

modern és posztmodern, azaz történetiség és jelenvalóság, illetve tudás és tájékozottság dichotómiájának a megnyilvánulása is egyben.

Filozófiai meg kultúrtörténeti közhely immár az, hogy a posztmodern korban elszállt a bizalom a nagy narratívák iránt, márpedig a történelem par excellence ilyen narratíva. A rendszerbe szedett múlt tanulmányozása helyett a párhuzamos beszédmódok, a kis történetek, a talált vagy módosított szövegek, a fragmentumok, az idézetek foglalják el megér-

demelt vagy kevésbé megérdemelt domináns helyüket a köztudatban. A történelemtudomány helyét átveszi a kulturális antropológia, a kulturális tanulmányok, és ezeknek a keretében egy kis szegmensként kap helyet a múlt vizsgálata, ráadásul nem is a korábbi korok, események megismerése céljából, hanem azért, hogy a segítségével feltárják, miképpen hat a múlt egy adott közösség jelenbeli közgondolkodására, szokásaira, beszédmódjára, divatjára stb. Tehát a történelem, amely a modernitásban a korábbi tapasztalatok felhalmozásának és rendszerezésének köszönhetően egységesen elmesélhető történetként, ezáltal az általános műveltségbe is könnyen beépíthető ismeretanyagként jelent meg, az a posztmodern kor embere számára csupán csak a jelenre való hatása miatt érdekes. E hatás vonatkozásában viszont nem indul senki és semmi előnnyel vagy hendikeppel, az a jelentősebb, aki, ami jelenvalóbb a mai kor közvetítő közegeiben. Így ma már Mária Terézia cseppet sem fontosabb, mint Tarzan, sőt, utóbbiról, annak ellenére, hogy csak fikatív alak, sokkal többen tudnak, így hatása is nagyobb. Ebben mutatkozik meg a tudás és a tájékozottság konfliktusa, s a posztmodern korban azáltal bonyolódik, hogy megjelent a virtualitás mint a realitás egyenrangú pandanja. De erről kicsit később.

Előtte még arról, hogy én is járok kvízversenyekre Nagyváradon, méghozzá kettőre is. Az egyik egy klasszikus, az általános műveltségre alapozó játék, a másik viszont egy nemzetközi kvíz, amelyik az előbbitől teljesen eltérően nem a korábban, mondjuk az iskolában, az egyetemen, a különböző szakkörökben megszerzett tudást, hanem a naprakészséget és mindenféle egyéb képességeket teszteli. Így alapvető része ennek a versenynek az anagramma, a rébusz, az asszociációs játék, a kérdések közül szinte egy sem vonatkozik történelemre vagy komolyzenére, és csak ritkán van közülük a klasszikus irodalomhoz, tehát gyakorlatilag mellőzik a humán műveltségnek azokat a részeit, amelyek a tanultság, az általános műveltség alappillérei voltak egykoron. Ehelyett a filmek, a videoklipek, a popkultúra hősei, a celebek vagy épp a képregények világa jelenik meg, és nagyon sok az aktualitásra vonatkozó, tehát a játékosok napi tájékozottságát firtató kérdés. A modernizmusban az elsajátítandó ismereteknek meghatározott körük volt, ez bomlott fel a posztmodernizmusban, amikor a popkultúra

betört az elitkultúra egyre magasabbra emelkedő falai mögé, elemeire robbantva ezáltal az általános műveltség metanarratíváját. Ennek a fejleménynek egyszerre kiváltó oka és következménye is az, hogy tudásunk a posztmodernben már nem a múlt-jelen-jövő tengelyére fűződik fel, hanem a folyamatos jelenben keletkezik, alakul, gomolyog. Nincs az időben megragadott, rögzített információhalmaz, amelynek részei egymásba épülve koherens, rendszerezett tudásanyaggá állnának össze, mint amilyen korábban az általános műveltség volt, hanem részinformációk vannak, aktuális fejlemények vannak, listák vannak, felsorolások vannak. Mivel a posztmodern a folyamatos jelen kora, ezért ma már nem elvárás azt tudni, hogy melyik uralkodó mikor uralkodott és mit vitt véghez, sokkal inkább azok szerepelnek jól egy mai kvízen, akik olvassák a híreket, ismerik a legújabb videoklipeket, hollywoodi filmeket. Nem a klasszikus műveltség letisztult, mondhatni hagyománytisztelő tudásanyaga az értékes és érdekes, sőt, kissé sarkítva azt is írhatnám, hogy épp ellenkezőleg, ez érdektelenné lett, mert a jártasság, a képben levés, az aktualitások ismerte a döntő. Ez viszont ellentmond az általános műveltség fogalmának, hiszen a műveltség egy hosszú folyamat eredményeként leülepedett, általánosan értékesnek elfogadott tudásanyagot jelöl, míg az aktualitások értékét időbeli közelségük adja, illetve az, hogy egy adott kontextusban érdekessé és időszerűvé váltak, de akár már egy nap elteltével ismét

érdektelenek lehetnek, és kikophatnak a köztudatból, hogy aztán egy újabb kedvező körülmény esetén újra felbukkanjanak a közfigyelem homlokterében. Az ilyen aktuális, ephemer információk már csak e miatt az állandóan változó kontextusfüggőség miatt sem épülhetnek be az általános műveltségbe, és azért sem, mert a magas kultúra megkérdőjelezésével megindult bomlási folyamat az általános műveltséget is megkérdőjelezte, de még az alapismereteket is elérte.

A modern korban nagy vívmány volt az írástudás elterjesztése a szélesebb néprétegek között; ha más nem is, de a helyesírás az általános műveltség alapját képező elemi tudás része volt. A mai kvízeken azt veszem észre, hogy a helyesírás már nem alapkövetelmény, már nem rendelkezünk ezzel az elemi és biztos tudással sem, hanem csak amolyan óhajként fogalmazódik meg a helyesírás igénye. Erre lehet különféle magyarázatokat találni, mondjuk azt, hogy a mait megelőző korokban sem tudott mindenki helyesen írni, vagy hogy mostanában elég sűrűn változnak a helyesírási szabályok, gyorsabban, mint ahogy az írásbeliség berögzültségei változni tudnak, vagy az időhiány és az internet által előálló gyors szövegezés lehetősége, illetve kényszere miatt vagyunk elnézőbbek az elütésekkel, a félreírásokkal, félreolvasásokkal szemben. Bár lehet, hogy ez utóbbi esetben nem is elnézésről van szó, hiszen a félreolvasás, illetve a félreértés egyfajta posztmodern sajátossággá nőtte ki magát, merthogy a leírt szöveg sem szent és sérthetetlen gondolatrögzítés, hanem játékszer az olvasó, a szövegező, az interpretáló kezében vagy elméjében. A mai technikai, kommunikációs körülmények folytán az emberi közösségeknek már az egyik legfontosabb kötőeleme, az írás is kezdi elveszíteni egységességét, sőt, már-már le is kell mondani a helyesírás elvárásáról. Ilyenformán nehéz általános műveltségről, közös tudáshalmazról beszélni, ezzel szemben az írni tudásnak szövegezéssé való átalakulása, mondhatni fellazulása is revelációszerűen fedi fel azt a folyamatot, ahogyan érvényét veszti az általános műveltség csakúgy, mint minden, ami a modernizmusban monolitikus rendszerbe ágyazódott.

Lényegében az általános műveltség is egy rendszerezett tudás, olyan struktúra, amit szintenként bővülő körök egységeként lehet leírni: az első szint körét képezik az elemi

iskolában elsajátított ismeretek, az írás az olvasás, a számolás, ezekre ráépülnek a természet- és társadalomtudományok alapismeretei; a következő, szélesebb körben pedig azok a részletek, amelyek szervesen támaszkodnak az alaptudásra. Az így leírt koherens egység képezte a kiművelt emberfők tudásanyagát. Az általános műveltség intézményes módon, az oktatás, a felsőbb rétegek hagyományai révén formálódott hosszú idők során, és noha szélesebb kör számára hozzáférhető tudásanyagot értünk rajta, de kialakulásának módja elitista volt, mint ahogy a fenntartása is az uralkodó társadalmi réteg érdekét szolgálja. A posztmodernben azonban az akadémiai diskurzust felváltották a szélesebb körű, nem egységes rendszerbe szerveződő (szub)kulturális, társadalmi hálózatok, melyek igyekeznek felszakítani, legalábbis lazítani a hatalom gyakorlására alkalmasnak tekintett intézmények kötöttségeit. Az általános műveltség is egy ilyen kötött konstrukció, amelynek érvényességét a posztmodern igyekszik elvetni, mert azt az emberekre nehezedő nyomás egy fajtájának tekinti. Egyebek mellett ezzel is magyarázható, hogy a kultúrát hierarchikusan elképzelő, a társadalmi egyenlőtlenségeket fenntartó, lényegében elitista vétetésű műveltséget megkérdőjelezve a popkultúra betör a magas kultúrába. Ezt a fejleményt a posztmodern a demokratizálódási folyamat részeként ünnepli, hiszen így már a tudást, pontosabban a fontosnak vélt tudást nem a tanárok, a pedagógusok, a politikai, az akadémiai, a kul-

turális elit határozza meg – már csak azért sem, mert a posztmodernben a hagyományos osztálykülönbségek is elmosódnak –, hanem maguk az egyes emberek vagy bármely tetszőleges szubkultúra tagjai, akiknek ha nem is precízen meghatározott, de világos kritériumuk van: azt tekintik tudásnak, ami érdekli őket, nem azt, amiről mások, tőlük független intézmények, emberek, érdekcsoportok azt állítják, hogy az a tudás. A popkultúra térnyerésének eredményeként az éppen aktuális tömegfilm, könnyűzene, lektúr, sportesemény, szórakozás, számítástechnikai újdonság benyomul a tudás tartományába és kiszorítja a múlt patináját hordozó, de a posztmodernben pusztán porosnak, tehát érdektelennek tekintett mitológiát, klasszikus nyelveket, klasszikus irodalmat vagy történelmet. Ha úgy tetszik, Tarzan győzedelmeskedik Mária Terézia felett.

Az egymást kiszorító ismerethalmazok fentebbi felsorolásából már kirajzolódik tudás és tájékozottság konfliktusa, mely alapvetően abból adódik, hogy a tudás a múltban megszerzett és rendszerezett ismeretekre támaszkodik, a tájékozottság viszont a jelenre vonatkozik, ugyanakkor előbbi az igaz-hamis, utóbbi pedig az aktuális-nem aktuális értékelési skálán mérendő. Azt immár tudjuk, mert tapasztaljuk, hogy a posztmodern egyik leglényegesebb sajátossága a diskurzusok pluralitása, ami azt feltételezi, hogy nincs kiemelt tudás, nincs kiemelten fontos vagy a többenél fontosabb történet, ehelyett a különböző diskurzusoknak az értékét az egymáshoz viszonyított pozíciójuk határozza meg. A jól ismert sakkmetafora érzékelteti ezt a legjobban: a bábok értékét a szabályok értelmében megszabott mozgási lehetőségeik adják, mégis egy konkrét játszmaiban a bábok ereje az állásban elfoglalt pozíciójuk függvénye, azaz könnyen elképzelhető olyan sakkállás, amelyben a leggyengébb bábnak, a gyalognak sokkal nagyobb értéke van, mint a legerősebbnek tekintett vezérnek. A posztmodernt is ilyen rögzítettségektől mentes, aktuális helyzetek, pozíciók által befolyásolt korként kell elképzelni, amelyben nemcsak a tudás nagyobb halmazai, hanem annak legkisebb közvetítő egységei, az információk is relativizálódnak, ugyanis a „fogyasztok, tehát vagyok!” felkiáltással jellemzett posztmodern korban az információ is fogyasztható árucikké vált. Csakhogy nem feltétlenül igaz információt fogyasztunk, mert a globális világban az információ értékét nem annak igaz vagy hamis volta adja, hanem

az, hogy minél hamarabb minél több fogyasztóhoz eljusson. Az anyagi javakkal ellentétben, amelyek annál értékesebbek, minél kevesebb van belőlük, az információ annál becsebb, minél több emberhez eljut, és minél több ember szerzi meg ugyanazt az információt, lehetőleg minél rövidebb időintervallumon belül, az az információ annál aktuálisabbá válik. Az információnak ez az öngeráló képessége vezet el a hamis hírek (fake news), az alternatív valóság, és a posztigazság (post-truth) világába, ahol már annak a felismerésnek vagyunk a tanúi, hogy az információnak más árucikkektől eltérően nem jár le a szavatossága, hiszen csak a beállítástól, a megvilágítástól, a hangsúlyozástól és a megfogalmazástól függ, hogy hamis-e vagy sem, aktualitása pedig egy cseppet sem függ az igazságértékétől. Sőt, ha az információnak pusztán a hasznosíthatóságát nézzük, és nem foglalkozunk az igazságértékével, akkor nyilvánvalóvá válik – az emberiség történetének kezdete óta tapasztalható ez –, hogy egy hazugság nagyon gyakran sokkal jobban, könnyebben, hatékonyabban hasznosítható, mint egy igazság, mely utóbbi a legegyszerűbb meghatározás szerint a tényeknek való megfelelést jelent. Manapság viszont, amikor a társadalmi mozgások zöme – és nemcsak az információcsere, de például a banki tranzakciók és a tőkeáramlás is – az interneten zajlik, egészen mást jelent a tényeknek való megfelelés, ha jelent még egyáltalán valamit. Így ma már sokkal nehezebb tájékozódni, nehéz egy sor eseményt, történetet, folyama-

tot a tényeknek megfeleltetni, hiszen a virtualitásnak ugyanolyan létjogosultsága lett, mint a realitásnak. Az igazság relativizálódott a posztmodern gondolkodásmód és az internet találkozása folytán.

A posztmodern a filozófia szintjén a nagy narratívák hitelességét kérdőjelezte meg, az internetnek azonban olyannyira erős ez a relativizáló ereje, hogy immár nemcsak a nagy igazságok, hanem a kis igazságok, sőt, az elemi információk is megkérdőjeleződnek. Ez a jelenség a mindennapokban pompásan tetten érhető egy kvízzjáték során, ahol minden bizonytalan, nemcsak az, hogy milyen témákban lehet kérdésekre számítani, de az is, hogy a tényeknek megfelel-e egyik-másik válasz. A mai kvízben már nem a megalapozott, a mélyebb összefüggéseket is értő tudást lehet kamatoztatni, hanem az adott helyzetben hasznosítható információt, illetve az adatok felhasználásának készségét, ami a gyakorlatban úgy csapódik le, hogy nem az objektíve helyes válasz számít, hanem az, hogy az adott helyszínen, ott és akkor mit fogadnak el helyes válasznak. Ez az engedékenység is jórészt az internetnek tudható be, hiszen ez az a virtuális hely, ahol minden információt és minden információnak az ellenkezőjét is megtalálni. A kvízben is számításba kell venni azt, hogy megszámlálhatatlan helyről lehet adatokat gyűjteni, és a kvízkészítők döntenek el, mit használnak

forrásként, s annak persze egyáltalán nem kell megegyeznie a versenyzők információforrásaival. Ennek tudatában pedig nem is annyira mehökkentő, hogy sokszor az értelmezés függvényében lehet ilyen vagy olyan helyes választ is adni ugyanarra a kérdésre. A posztmodern kvíz tehát nem játék a tudással, hanem játék az aktualitással, a különböző kontextusokban értelmezendő információkkal.

Mivel minden bizonytalan, és minden megkérdőjelezhető, ez feloldja az összes társadalmi rögzítettséget egy kvízzjáték során, nincsenek elítéltek, nincs társadalmi osztályok szerinti elkülönülés, és a kvízmester is lehet lényegében bárki, vagyis a posztmodern által ideálisnak tekintett közösség jön létre. Nagyon érdekes, de ebben a mikroközösségekben korhatár sincs: a kisgyerekektől a nyugdíjasokig bárki részt vehet benne, holott azt

lehetne feltételezni, hogy egy idős ember azért mégiscsak mérhetetlenül többet tud egy gyereknél. Csakhogy a posztmodern kvízben a kérdések vonatkozhatnak bármire, ráadásul az általános műveltség helyét átvették az aktualitások, így a naphosszat a számítógép előtt ülő fiatal lehet sokkal tájékozottabb, mint egy egész életén át tanuló aggastyán.

És ez még mindig nem minden. A posztmodern alapállása az, hogy nagyon nehéz, sőt, akár lehetetlen, ezért fölösleges is megállapítani az információk igazságértékét, ami nemcsak az igazság megragadhatatlanságát, de magának az információknak a devalválódását is jelenti. A posztmodern kvízben ez úgy mutatkozik meg, hogy a vetélkedőt a helyes válaszadástól teljesen független feladatok teljesítése meghatározó mértékben befolyásolja. A versenyszabályzat is úgy van kialakítva, hogy különböző jelvények megszerzésével akár olyan csapatok is nyerhessenek, amelyek nem feltétlenül adják a legtöbb helyes választ. Merthogy ennek a jelvénygyűjtésnek köze sincs a tudáshoz, vagy akár a tájékozottsághoz, hanem különböző készségeket, például a játékoságra való hajlamot, a humorosságot méri, és persze a fogyasztást ösztönzi.

Nekünk, itt, Kelet-Európában még szoknunk kell a posztmodernre. Ezért feltűnő még az a fiatalember, akinek egy kvízműsorban a T az R és a Z betűk láttán Tarzan jut eszébe Mária Terézia helyett. Azért kell szokni még ezt a kort,

mert bármily furcsa, de annak a játékosnak bizonyos mértékben igaza is van, hiszen olyasvalakit keresett a saját elméjében, aki a jelenben aktuálisabb alak. Tarzan ráadásul nemcsak aktuálisabb, de időtlen figura is, aki mindig híres lesz, amíg filmek, rajzfilmek, képregények, klipek, reklámok lesznek, és amikor kiesik ezekből a műfajokból, akkor a figyelem középpontjából, nem pedig egy történelem alatt és alapján kialakított panteonból esik ki, amiben nem is volt benne soha. Ezenközben Mária Teréziának hiába van kitüntetett helye a panteonban, mert az időközben köddé vált. A posztmodern ugyanis a történelmi amnézia egy formája, ami a folyamatos jelen perspektívájában fejeződik ki és reked meg. A kvíz pedig a mindennapi élet posztmodernizmusa és a radikális demokrácia egyik megvalósulása.

Üdvözljük Mária Terézia királynő helyett Tarzan magyar királyt.